

Open Access innebærer at vitenskapelige publikasjoner gjøres fritt tilgjengelig på nettet. Forfatter eller opphavsmann beholder opphavsretten til publikasjonen, men gir brukere tillatelse til å lese, laste ned, kopiere, distribuere, skrive ut, søke i eller lenke til fullteksten uten å forlange vederlag. Denne tekstversjonen er en såkalt postprint (siste manusversjon etter fagfelleevaluering), noe som innebærer at teksten er lik den publiserte utgaven, men uten samme design og paginering.

Oppgi originalversjon ved sitering: Fredwall, T. E. (2022). Å lage gode naboer av domfelte: Rehabilitering som narrativ og problem. I G. Heivoll & T. E. Fredwall (Red.), *Straffens etikk* (s. 227-264). Scandinavian Academic Press.

Å lage gode naboer av domfelte Rehabilitering som narrativ og problem

Terje Emil Fredwall

I én av kriminalomsorgens publikasjoner, i den rekrutteringsbrosjyren som i en årrekke ble brukt for å få gode nok kandidater til landets eneste fengselsbetjentutdanning, finnes det et fotografi av et veikryss, ei handlegate og ei ståldør (Kriminalomsorgen, [2012]). Veikrysset ligger på Majorstua i Oslo, på det stedet der Vibes gate møter Bogstadveien. Den kjente handlegata på vestkanten av hovedstaden er pyntet med bartrær og enkle juledekorasjoner, men julegatebelysningen, den som hvert år blir tent i de siste ukene av november, er ennå ikke hengt opp. Ute er det lyst, og det er verken overfylt eller helt folketomt i gatene. På fortauet er ei kvinne ute og triller barnevogna. Andre lufter hunden, går alene, står i en samtale eller har bæreposer i hendene. Det er syklistere og parkerte biler i veikanten. Det er biler som beveger seg i begge kjøreretningene. Og fra skilt på husveggen lyser kjedenavn som Thon Hotels, Bik Bok og Carlings.

Motivet er med andre ord en vanlig senhøstes dag i Bogstadveien, en av Norges mest kjente og besøkte handlegater, et sted der folk flest oppsøker og ønsker å ferdes trygt og sikkert – ikke minst i den snart forestående advents- og juletiden som trer frem i bildet. Kun ett element bryter med dette hverdagslige og trygge: en grå og tung og lukket ståldør i venstre bildekant. Ståldøra er plassert midt i fotgjengerfeltet. Slik blir den et forstyrrende og underliggjørende element. For alle som har vært på Majorstua (eller som kjenner til hvordan et normalt veikryss ser ut), forstår at ei ståldør ikke er plassert slik i virkeligheten. Så hva er det tydelig manipulerte fotografiet av veikrysset, handlegata og ståldøra ment å kommunisere?

Det er særlig to tekster i brosjyren som kan være til hjelp for å belyse dette. Den ene, formidlet med hvite bokstaver på sentral plass i selve fotografiet, lyder: «En dag skal fangene ut – det er der du kommer inn.» Den andre befinner seg på høyresiden av samme bilde og henvender seg direkte og appellativt til de mulige søkerne til betjentutdanningen. Under overskriften «Vil du jobbe for et sikrere samfunn?» skriver kriminalomsorgen: «Som fengselsbetjent bidrar du til et tryggere og sikrere samfunn for alle. ... En av mange viktige oppgaver er å bidra til forandring av innsattes adferd slik at de kan fungere lovlydig ute i samfunnet. Kan du tenke deg en viktigere jobb?»

Jeg ble oppmerksom på fotografiet og brosjyret teksten da jeg for noen år tilbake arbeidet med en bok om fengselsbetjentrollen i norske høysikkerhetsavdelinger (Fredwall, 2015). Og jeg henter dem frem igjen her som et innledende uttrykk for de tette forbindelseslinjene som kriminalomsorgen spenner opp mellom samfunnsoppdrag, samfunnsbeskyttelse og endring av domfeltes atferd og holdninger, ferdigheter og verdier. For den massive ståldøra i Bogstadveien fremstår i min lesning som noe mer enn en vanlig ståldør. Jeg ser den som et uttrykk for helheten «norsk fengsel», en bærer av sentrale egenskaper ved fengselet som institusjon og de samfunnsbeskyttende og rehabiliterende oppgavene som kriminalomsorgen kommuniserer at den har for sine fengselsansatte. Slik blir rekrutteringsbrosjyren og det trygge, hverdagslige gatebildet i Bogstadveien også en pedagogisk port inn til denne teksten.

Temaet for kapitlet er rehabilitering som narrativ og problem i norsk kriminalomsorg. Jeg vil identifisere og beskrive to dominerende fortellinger – to såkalte masternarrativ – om straffegjennomføring i fengsel, der rehabilitering av domfelte inngår som et hovedmotiv. Med dette som grunnlag vil jeg så diskutere noen sentrale problemer ved måten rehabilitering forstås og kommuniseres på i disse narrativene. Jeg argumenterer her for at det er problematisk i et demokratisk samfunn hvis fengselsansatte ser det som sin oppgave å endre mennesker som gjennomfører tidsbestemt fengselsstraff. Og jeg løfter frem faren for at det profesjonelle blikket – gjennom slike narrativ – dels blir oppmuntret til å konsentrere seg om feil, mangler og tilkortkommenheter hos de som er fengslet, og dels kan

komme til å legitimere en generell forståelse av domfelte som potensielt farlige og truende for samfunnstryggheten.

Rehabilitering som styrings- og danningstekst

Det er ikke så mange avsnittene du skal ha lest i sentrale tekster fra og om kriminalomsorgen før det blir tydelig: hvilken dominerende plass rehabilitering er tenkt å ha i jobbhverdagen til de fengsels- og friomsorgsansatte i Norge.

I Hurdalsplattformen, som danner grunnlaget for Støre-regjeringens arbeid i perioden 2021–2025, heter det for eksempel at «rehabilitering av straffedømte er ei av dei viktigaste oppgåvene til kriminalomsorga» (Arbeiderpartiet og Senterpartiet, 2021, s. 64).

I kriminalomsorgens nyeste virksomhetsstrategi er «straff som endrer» visjonen som skal prege arbeidet i direktorat, fengsler og friomsorgskontor i årene frem mot 2026 (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021b). Både kriminalomsorgens samfunnsoppdrag, formålet med straffegjennomføringen og visjonen for arbeidet er i strategien konkretisert til å gjelde rehabilitering: Straff skal føre til endring, og de som er ansatt i kriminalomsorgen, skal tilrettelegge for at domfelte skal kunne gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021b, s. 7, 9).

Redusert tilbakefall og forebygging av ny kriminalitet blir omtalt som «en grunnleggende samfunnsoppgave for kriminalomsorgen» i Solberg-regjeringens kriminalomsorgsmelding fra 2021 (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021a, s. 9).¹ Her får «rehabilitering og tilbakeføring» status som ett av kriminalomsorgens to hovedmål (det andre er «sikkerhet og samfunnsbeskyttelse»). Og her blir det også uttrykt tydelige forventninger til at de ansatte skal «motivere for et fremtidig liv uten kriminalitet», «være i tett dialog» med de som gjennomfører straffen, og etablere «relasjoner som er til nytte i motivasjons- og endringsarbeidet» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021a, s. 16, 47).

I sine årlige tildelingsbrev til Kriminalomsorgsdirektoratet markerer Justis- og beredskapsdepartementet (2020, s. 4; 2021b, s. 4) at det er «et overordnet mål»

---

¹ Noen måneder etter at Solberg-regjeringen la frem kriminalomsorgsmeldingen i juni 2021, ble det regjeringsskifte i Norge. Dette medførte at meldingen ikke ble behandlet i Stortinget.

for fengsler og friomsorgskontor å sørge for at «domfelte ikke faller tilbake til ny kriminalitet». Et av områdene som kriminalomsorgen får særlig ansvar for å prioritere – og som de ansatte dermed blir målt på – er at «domfelte lever et kriminalitetsfritt liv etter gjennomført straff».

Og i forordet til antologien «Jeg skal bli fengselsbetjent», som fra høsten 2021 møter alle som utdanner seg til fengselsbetjent, trekker direktør Kristina Læg Reid (2021, s. 5–6) linjer mellom betjentrollen og fengselet som endringsarena. Den øverste lederen ved Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter omtaler fengselsbetjenten som «svært sentral for å virkeliggjøre kriminalomsorgens visjon *Straff som endrer*», og hun løfter i særlig grad frem rehabiliteringsoppdraget – denne «muligheten til å bidra til straff som endrer» – som det som gjør betjentarbeidet i fengsel så «krevende, unikt og meningsfylt».

Alle disse tekstene er skrevet eller publisert de to siste årene, i 2020 og 2021. De er tekster der rehabilitering blir kommunisert som noe sentralt i de kriminalomsorgsansattes arbeid. Og de inngår i det jeg vil omtale som et masternarrativ om norsk kriminalomsorg. Slike masternarrativ kan, informert av Kate C. McLean og Moin Syed (2015), kort forklares som dominerende og kulturelt delte fortellinger som gir informasjon om en gitt kultur og som – eksplisitt eller implisitt – tilbyr rettledning for hva det vil si å være et godt medlem av denne kulturen. De kan være både deskriptive, normative og performative, og de har etisk betydning – dels gjennom å beskrive og uttrykke kulturelt delte fortellinger, verdier, forestillinger og holdninger (deskriptiv form), dels gjennom å prege de moralske aktørenes verdier, forestillinger og holdninger (deskriptiv og normativ form), dels gjennom å gi føringer for forventet (profesjons)moralsk opptreden (normativ form), og dels gjennom å befeste og legitimere maktstrukturer og posisjoner, roller og autoritet (performativ form) (Andrews, 2002). Slik er de ressurser til å forstå de profesjonelle fengselsaktørenes moralske opptreden og den strukturelle konteksten fengselsansatte reflekterer og handler innenfor. Og disse dominerende fortellingene er, slik McLean og Syed (2015) påpeker, også en del av det materialet deltakerne i et bestemt samfunn – som i et fengsel – må forholde seg til og forhandle med i sine rolletolkninger. Som profesjonell eller som domfelt, som pårørende eller som samarbeidspartner.

I kriminalomsorgen, slik det også er i andre profesjoner og profesjonsfelleskap, er det flere gjentakende fortellinger som fremstår som dominerende og som har både deskriptiv, normativ og performativ betydning for de som på ulike måter er i kontakt med etaten. På de neste sidene skal jeg identifisere og løfte frem to av disse masternarrativene som henger tett sammen og som har særlig betydning for forståelsen av rehabilitering i en nåtidig kriminalomsorgskontekst.

Masternarrativ I: Norsk kriminalomsorg er eksepsjonell

Den første av disse dominerende fortellingene om norsk kriminalomsorg vektlegger det eksepsjonelle ved straffegjennomføringen, fengselsbetjentutdanningen og fengselsforholdene. I dette narrativet blir det gjerne pekt på gode relasjoner mellom ansatte og de som er fengslet. På gode materielle forhold i fengslene (og da særlig i de nye fengslene). På majoriteten av korte fengselsdommer. På at det er forholdsvis få personer i fengsel samtidig. På rollen velferdsstatlige instanser har i straffegjennomføringstilbudet. På utdanningen som blir gitt til de fengselsansatte. På at de fengslede beholder de fleste av sine borgerrettigheter under straffegjennomføringen (rettighetsprinsippet). På prinsippet om å skape straffegjennomføringsbetingelser som er mest mulig i samsvar med tilværelsen i samfunnet utenfor murene (normalitetsprinsippet). Og på den betydning dette samlet sett har for at Norge (eller de nordiske nabolandene) står i en tilsynelatende særstilling sammenlignet med andre lands kriminalomsorg. Norsk kriminalomsorg, kommuniseres det innenfor dette narrativet, er en institusjon med en human behandling av de som er fengslet. Det er en virksomhet som legger vekt på straffegjennomføringens innhold og rehabiliterende funksjon. Og det er en etat som de norske borgerne kan ha høy tillit til og være stolte av.

Store internasjonale medieselskaper, som britiske *BBC*, har for eksempel brukt fengselsforholdene på Bastøy som uttrykk for «the Norwegian Style ... an important symbol of the Norwegian prison system» da kanalen i en større reportasje sammenlignet norsk og britisk kriminalomsorg (Henley, 2012). *CNN* har karakterisert lavsikkerhetsfengselet på Bastøy som «the world's nicest prison» (Sutter, 2012), mens *The Guardian* og magasinet *Time* i to lengre reportasjer (Adams,

2010; Gentleman, 2012) omtalte høysikkerhetsfengselet i Halden som verdens meste humane fengsel. For både Bastøy og Halden blir dette satt i sammenheng med straffens rehabiliterende funksjon, straffegjennomføringens innhold og ansattes profesjonelle opptreden. Som *The Guardian* skriver: «Since it [Halden prison] opened two years ago, ... it has acquired a reputation as the world's most humane prison. It is the flagship of the Norwegian justice system, where the focus is on rehabilitation rather than punishment» (Gentleman, 2012).

Både statsråder (fra ulike regjeringer og begge sider av høyre-venstre-aksen), kriminalomsorgsledere og stortingspolitikere har på lignende måte omtalt kriminalomsorgen som «verdens beste» – eller i mer moderat form: som én av verdens beste. Dette har gjerne skjedd gjennom å hen vise til innholdet i straffegjennomføringen. Slik daværende justisminister fra Arbeiderpartiet, Grete Faremo, gjorde i 2012 da hun ble intervjuet av etatsbladet *Aktuelt for kriminalomsorgen*: «Vi forvalter verdens beste kriminalomsorg. Vi er gode på innhold i soningen, og det er høy kompetanse hos tilsatte. Vi har grunn til å være stolte.» (Rokkan, 2012) Eller slik Monica Mæland (Høyre), Solberg-regjeringens siste justisminister, ordla seg da hun åpnet det nye høysikkerhetsfengselet i Mandal sommeren 2020: «I utgangspunktet har Norge verdens beste kriminalomsorg, men Agder fengsel legger til rette for kriminalarbeid på en helt ny måte», sa hun ifølge Fædrelandsvennens journalist (Fidjestad, 2020). Hun utdypet dette blant annet ved å vise til fengselstilbudet, den materielle standarden, muligheten for selvforpleining² – og dermed også straffens forbedrende virkninger: «Dette må bli Norges beste fengsel på kriminalomsorg. Hvis vi ikke klarer det her, har vi ikke gjort jobben vår.» (Lohne, 2020)³

Innenfor fengselsforskningen kalles en slik tilnærming gjerne for norsk (eller nordisk) eksepsjonalisme, og det har det siste tiåret vært skrevet en rekke

---

² Selvforpleining i fengslene innebærer at de som er fengslet, selv har ansvaret for å gjøre sine egne innkjøp og tilberede egen mat under straffegjennomføringen. I Solberg-regjeringens kriminalomsorgsmelding fra 2021 omtales selvforpleining som et viktig bidrag for å «utvikle og styrke den enkeltes ferdigheter og mulighet til å mestre dagliglivet ute i samfunnet» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021b, s. 15).

³ Både Monica Mæland, i rollen som kriminalomsorgens øverste politiske leder, andre justispolitikere, samt personer med ulike roller i kriminalomsorgen har de siste årene kommet med beskrivelser som minner om dette. For eksempler, se Johansen (2015); Kriminalomsorgens utdanningscenter (2014, s. 21); Martinsen (2020); Stortinget (2020, s. 2540).

forskningsbidrag som dels har støttet, dels nyansert og dels problematisert dette perspektivet.⁴ Felles for de fleste av disse nyanserende og problematiserende tekstene er at de tar utgangspunkt i eller forholder seg til fortellingen om den nordiske eksepsjonalismen. Et særtrekk ved masternarrativer er at de nettopp også kan gi grobunn for og resultere i mot-narrativer: i kritiske fortellinger som yter mer eller mindre motstand mot masternarrativet og som står i et spenningsforhold til det – uten å være fullstendig uberørt av eller i opposisjon (Andrews, 2002; Aasebø, 2021). Både masternarrativer og mot-narrativer gir slik perspektiver som ikke nødvendigvis utelukker hverandre, men som kan gi rom for både å utdype og utvide, kritisere og nyansere den dominerende fortellingen.

I det offentlige ordskiftet, fra og om kriminalomsorgen, finnes det en rekke eksempler på slike nyanserende og kritiske fortellinger og mot-narrativer. En typisk dramaturgi i disse mot-narrativene er at de begynner i en påstand om norsk eksepsjonalisme, for så å peke på strukturer eller elementer som virker truende på denne. Og også her har straffens forbedrende virkninger en sentral plass:

Vi er vant til å få mye skryt for norsk kriminalomsorg. Det mener jeg vi fortjener. Men kanskje har det også gjort oss litt blinde. Vi må den faktiske isolasjonen til livs [den som er begrunnet i bygnings- og bemanningsmessige forhold]. Den er ikke bra. Jeg har møtt så mange innsatte i mange fengsler i mange år, og isolasjon, det tåler de færreste av oss. Og det store paradokset er at vi bruker det også i varetekt, der de innsatte er særlig sårbare fra før. Kriminalomsorgen har en visjon: Straff som endrer. Fengselet *er* en unik arena. For rehabilitering. For endring. For påvirkning. De innsatte *er* jo der. De er motiverte, edru osv. Og så møter vi dem med isolasjon! Det er faglig lite klokt.

Fengselsleder Nils Leyell Finstad, Oslo fengsel (Finstad, 2022)

Norge har det vi kaller «verdens beste kriminalomsorg» med godt utdannet personale, et humanistisk verdisyn og bra bygningsmasse. Men

---

⁴ En god oversikt over sentrale forskningsbidrag som støtter, nyanserer eller problematiserer den nordiske eksepsjonalismen, finnes i Crewe *et al.* (2022).

det ser bedre ut enn det er. ... Programvirksomheten er nå en saga blott mange steder. Rehabiliteringen av de innsatte bygges gradvis ned til fordel for såkalt effektiv straffegjennomføring. Arbeidsdriften mister ressurser, tilbudene til de innsatte blir dårligere, med kutt i for eksempel sinnemestringskurs. Psykisk syke isoleres. Dette er konsekvenser av at det ikke bevilges nok penger til kriminalomsorgen.

Asle Aase, leder av Norges fengsels- og friomsorgsforbund (Rasmussen, 2018)

Dette er med andre ord fortellinger som tar utgangspunkt i og forholder seg til masternarrativet om Norge som innehaver av en eksepsjonell kriminalomsorg, men som også utfordrer dette perspektivet.⁵ Dette skjer dels ved å kritisere ansvarlige politikere for manglende bevilgninger, dels ved å tydeliggjøre manglende ressurser for å tilby gode nok tjenester og tiltak under straffegjennomføringen, dels ved å problematisere tiltak og praksiser innenfor kriminalomsorgen, og dels ved å påpeke mangler ved de materielle forholdene i fengslene. Samtidig kretser både masternarrativet og mot-narrativene om norsk eksepsjonalisme omkring den sentrale plassen som straffens forbedrende funksjon er ment å ha under straffegjennomføringen.

Masternarrativ II: Kriminalomsorgen løslater noens fremtidige naboer

Straffens forbedrende funksjon kommer til uttrykk også i en annen dominerende fortelling om kriminalomsorgen, nemlig at fengslene og friomsorgen løslater noens fremtidige naboer. Dette masternarrativet henger tett sammen med beskrivelsen av straffegjennomføringen og fengselsforholdene som noe eksepsjonelt, og den kommuniserer viktigheten av å ha en slik aktiv og enestående kriminalomsorg for å forebygge ny kriminalitet, beskytte samfunnet og lage gode naboer ut av de som i dag er i fengsel. Tilnærmingen kan kort gjenfortelles slik: De som er straffedømt og i fengsel i Norge, skal en gang tilbake igjen i samfunnet. De skal alle bli noens nabo, kan

---

⁵ Se for eksempel budsjettdebatten i Stortinget 17. desember 2018, gjengitt i Stortinget (2019a, s. 1782).

hende også din og min. Da er det nødvendig med en aktiv kriminalomsorg som forebygger ny kriminalitet og bidrar til domfeltes rehabilitering. Straff skal føre til endring hos de som er fengslet, og god rehabilitering er den beste veien til å beskytte samfunnet mot fremtidig kriminalitet.

Også dette narrative kommer til uttrykk på ulike måter, og det fremmes av sentrale aktører innenfor både kriminalomsorgen og justispolitikken. Et eksempel på dette er daværende leder av justiskomiteen, Lene Vågslid (Arbeiderpartiet), som i en stortingsdebatt i desember 2019 betonte at «straff i seg sjølv har ikkje stor verdi viss ikkje det fører til endring»: «Ei straff som verkar», sa hun, «ei fengsels- og friomsorg som blir sett i stand til å snu folk frå kriminalitet til eit liv utan kriminalitet, som gode naboar, må vere heile poenget med ein kriminalomsorgspolitikkk.» (Stortinget, 2019b)

I de aller første intervjuene om norsk kriminalomsorg som Jonas Gahr Støre og Emilie Enger Mehl ga i posisjonene som henholdsvis statsminister og justisminister, bygde de begge på sentrale elementer i dette narrative. «Vi har styrket økonomien [til kriminalomsorgen], men har en vei å gå, i samarbeid med dere. Alle skal bli noens nabo», sa statsminister Støre da han møtte medlemmene i Norsk fengsels- og friomsorgsforbund (Viggen, 2021). «Alle» refererte her til de som gjennomfører straff – i fengsel eller i samfunnet. Og i et stort portrettintervju med VG like etter tiltredelsen løftet justisminister Mehl frem rehabilitering av domfelte som en av sine politiske hjertesaker: «De [som sitter i fengsel] skal sone sin straff, men hvis vi klarer å hjelpe dem bedre, hjelper vi hele samfunnet. Dette er mennesker som skal bli noens nabo. Vi må skape gode naboer», sa hun til avisas journalist (Ingebrigtsen, 2021). Til Aftenposten snakket hun omtrent samtidig om viktigheten av å «lage gode naboer» av de som er domfelt og i fengsel (Halvorsen, 2021).

Et annet eksempel på hvordan dette masternarrativet kan komme til uttrykk, er et intervju som leder Are Høidal ved Halden fengsel ga til *BBC* i 2019 (Kirby, 2019). I denne reportasjen, som den britiske mediegianten ga tittelen «How Norway turns criminals into good neighbours», beskriver Høidal hvordan fengselsbetjentrollen på 1990-tallet i økende grad kom til å handle om rehabilitering av lovbrytere.⁶ Og dette

---

⁶ For en utførlig beskrivelse av denne utviklingen, se Hammerlin (2021).

preger fremdeles måten ledelsen og de ansatte ved Halden fengsel ønsker å møte de domfelte på, påpeker han. «Of course we make sure an inmate serves his sentence, but we also help that person become a better person. We are role models, coaches and mentors», sier fengselslederen til *BBCs* journalist. Han forklarer at det er frihetsberøvelsen som er ondepåføringen i en fengselsstraff, og han vektlegger betydningen av fengselsstraffer som er tidsbestemte: «In Norway, all will be released – there are no life sentences ... So we are releasing your neighbour. If we treat inmates like animals in prison, then we will release animals on to your street.» (Kirby, 2019)⁷

I et avisoppslag i *Telemarksavisa* om Bastøy fengsel beskriver daværende fengselsleder Tom Eberhardt noen av kriteriene som fengselet setter for at domfelte skal kunne gjennomføre straffen ved det største lavsikkerhetsfengselet i Norge. Han forteller at «alle innsatte innlosjeres for en periode på et inntakshus», slik at de ansatte i kriminalomsorgen får «sjekket ut hvordan den innsatte er i forhold til hygiene, sosialisering og om de er egnet til å flytte inn i småhus sammen med andre». Fengselet ønsker seg ifølge Eberhardt nemlig primært «innsatte med lange dommer og tid igjen å sone, som sterkt vil arbeide med egen motivasjon og endring, slik at de er godt forberedt til å møte samfunnet igjen etter soningen». For som han sier: «Den beste kriminalomsorgen vi kan gi er å gjøre innsatte til gode naboer.» (Borgen, 2014)

Det siste eksempelet jeg skal løfte frem, er hentet fra den rekrutteringsbrosjyren jeg introduserte i begynnelsen av dette kapitlet. Denne publikasjonen er utgitt av kriminalomsorgen selv, for å informere og skaffe gode nok søkere til fengselsbetjentutdanningen. Slik er det nærliggende å se på den som et uttrykk for hva kriminalomsorgen ønsker å kommunisere om betjenthverdagen til offentligheten og potensielle søkere. Og slik kan den også tolkes som kommunikasjon av viktige verdier og perspektiver fra og om norske fengsler – slik kriminalomsorgen selv ønsker å presentere dem.⁸

Noe av det aller første som møter leserne – på brosjyrens andre og tredje side – er den tidligere beskrevne introduksjonsteksten og fotografiet av veikrysset i

---

⁷ Se svært like beskrivelser og sitater i Høidals intervju med avisa *The Guardian* (Gentleman, 2012).

⁸ En analyse av hele rekrutteringsbrosjyren finnes i boka «Murer og moral» (Fredwall, 2015, s. 233–259). Jeg undersøker der hvilke moralske idealer som kan identifiseres og fremstår som profesjonsetisk relevante i de beskrivelser som fem instanser gir av rollen som fengselsbetjent i høysikkerhetsavdelinger. Rekrutteringsbrosjyren er en del av dette datamaterialet. Bruken av brosjyren i dette bokkapitlet er i det aller vesentligste nyskrevet.

Bogstadveien. Fengselsbetjentutdanningen, fortelles det der, fører inn i «en jobb der du spiller en viktig rolle både innenfor og utenfor murene». En jobb hvor du som fengselsbetjent bidrar «til et tryggere og sikrere samfunn for alle», og der «en av mange viktige oppgaver er å bidra til forandring av innsattes adferd slik at de kan fungere lovløydig ute i samfunnet» (Kriminalomsorgen, [2012]).

Siden overskriften til både fotografiet og introduksjonsteksten er spørsmålet «Vil du jobbe for et sikrere samfunn?», er det nærliggende å tolke motivet fra Bogstadveien som et uttrykk for den samfunnssikkerheten som kriminalomsorgen er ment å beskytte. Det rolige gatebildet fra en av landets mest kjente handlegater tett opp mot adventstid og julefeiring – de handlende menneskene, de åpne butikkene, kvinnen med barnevogna, syklistene, de lysende juletrærne – uttrykker det trygge og frie og sikre samfunnet. Ståldøra representerer fengselets rolle for å bevare, verne og ta hånd om dette.

Her finnes det i første omgang tre tolkninger som både supplerer og overlapper hverandre.

Fengselet kan for det første tolkes som en institusjon for avskrekking. Gjennom sine fysiske stengsler og låser, sine piggtrådgjerder og reguleringer, skal fengselet signalisere til de som vurderer og fortsatt er i tvil om de skal gjøre et bestemt lovbrudd, at frihetsberøvelse gjennom fengselsstraff er hva som kan skje, hvis de utfører handlingen og blir domfelt for det. Slik blir fengselsdøra en representasjon av de allmennpreventive virkningene som brukes for å begrunne straff i Norge (Justis- og politidepartementet, 2004; 2008).

Fengselet kan for det andre tolkes som en institusjon for inkapasitering. Gjennom fengslingen blir personer som har begått alvorlige nok lovbrudd, flyttet fra livet som frie borgere i samfunnet til et liv innenfor fengselsmurene – enten for en angitt tid (ubetinget fengselsstraff) eller for en ubestemt periode (forvaring). Slik blir fengselet, og da først og fremst forvaringsanstaltene og høysikkerhetsavdelingene, en arena for uskadeliggjøring og samfunnsbeskyttelse; fengselsmurene, låsene, overvåkningskameraene, gitteret og piggtråden over muren skal ikke bare være avskrekkende symboler, men også konkrete virkemidler for å ivareta denne samfunnsbeskyttende oppgaven. De fengselsansattes ansvar blir slik å sørge for at de som er varetektsfengslet eller dømt til fengselsstraff, befinner seg der

påtalemyndigheten, domstolen eller kriminalomsorgen har bestemt at de skal være. Og fengselsdøra blir på den måten en representasjon av de inkapasiterende virkningene som brukes for å begrunne straff i Norge (Justis- og politidepartementet, 2004; 2008).

Fengselet kan for det tredje tolkes som en institusjon for å synliggjøre at og hvordan rettssystemet reagerer på alvorlige lovbrudd. Gjennom fengselsstraffen uttrykkes det her en offentlig bebreidelse; samfunnet markerer gjennom sine rettsinstitusjoner at mennesker som har begått en straffbar handling, også må stå til rette og ta ansvar for hva de har gjort av urett mot andre. At fengslene dermed utfører det oppdraget de har fått av samfunnet, at de sørger for at de personene som er blitt idømt en dom, faktisk gjennomfører straffen etter gjeldende rettsregler, kan på den måten ha betydning for å forebygge uro – i befolkningen eller hos ofrene. Straffen kan vise de som er krenket av lovbruddet, «at det blir reagert – og med tilstrekkelig styrke», skriver Justis- og politidepartementet (2004, s. 80) i forarbeidene til straffeloven. Slik blir fengselsdøra også en representasjon av den betydningen straffen er ment å ha for å bidra til sosial ro – gjennom at borgerne ser at samfunnet reagerer mot urett og lovbrudd.

At ståldøra er lukket, kommuniserer dermed både de avskrekkende, inkapasiterende, bebreidende og sosialt uroforebyggende dimensjonene ved straff, der samfunnsbeskyttelsen er det felles omdreiningspunktet. Som Justis- og politidepartementet (2004, s. 78) skriver i forarbeidene til straffeloven, med tilslutning fra Stortinget: «Prevensjonsformålet er dobbelt: å forebygge uønsket atferd og å forebygge sosial uro i kjølvannet av uønsket atferd som likevel måtte skje.» Fengselsdøra fremstår med sin glatte, tykke og harde flate som et massivt skille til det omkringliggende samfunnet. Og den uttrykker et budskap om at selv om borgernes trygghet og sikkerhet kan bli rokket ved og truet gjennom kriminalitet, så er dette noe rettssystemet tar på alvor og gjør noe med. Ved å holde de som er domfelt innenfor fengselsveggene på en konstruktiv måte, er de fengselsansatte ifølge kriminalomsorgen dermed med på å bidra «til et tryggere og sikrere samfunn», som det heter i brosjyren.

Men ståldøra og teksten som blir knyttet til fotografiet, kommuniserer samtidig noe mer. For som lesere blir vi minnet om at de som nå befinner seg bak

murene, også skal tilbake til samfunnet utenfor. Dører kan jo åpne seg, og når disse konkrete fengselsdørene går opp, er det kriminalomsorgens påstand at samfunnet er avhengig av at det har vært fengselsbetjenter og andre profesjonelle i fengselet som har gjort jobben sin. For som det står i brosjyren: «En dag skal fangene ut – det er der du kommer inn.» Dette andre leddet i setningen har i min tolkning en tredelt funksjon. Det appellerer for det første til leseren om å gå inn i denne rollen som fengselsansatt. Det kommuniserer for det andre hvilket viktig arbeid kriminalomsorgen ser for seg at fengselsbetjentene gjør – både de som allerede jobber i fengslene og de som kan komme til å gjøre det i fremtiden. Og det posisjonerer for det tredje de som er fengslet som potensielle trusler som en gang skal løslates til frie liv – og bli noens nabo. Dikotomien mellom de to preposisjonene «ut» og «inn» markerer på den måten hvilken aktiv del fengselsbetjentene er tiltenkt å ha i dette arbeidet – for å ta et samfunnsansvar, for å vise at det reageres adekvat mot lovbrudd, og for å minimere sjansen for nye trusler og lovbrudd. Det appelleres eksplisitt til «å gjøre en forskjell i samfunnet, i ditt og i andres liv», og de fengselsansatte motiveres til å «bidra til forandring av innsattes adferd» (Kriminalomsorgen, [2012], s. 3). Den uttrykte hensikten med dette er å få de domfelte til å «fungere lovlydig ute i samfunnet» etter løslatelsen.

Slik kan dette leses som en konkretisering av kriminalomsorgens mangeårige visjon «aktiv kriminalomsorg – tryggere samfunn». Slik posisjoneres de straffedømte i fengslene generelt sett som potensielle trusler for borgerne og samfunnstryggheten. Og slik kommuniseres det en tydelig ambisjon om å bidra til rehabilitering av de som er fengslet. Kriminalomsorgen inviterer her de kommende fengselsbetjentene til å ta samfunnsansvar. Til å være med å forandre andres atferd. Til å bidra til samfunnsvernet. Og til å gjøre en forskjell gjennom endringsarbeid.

Også innenfor dette dominerende rehabiliteringsnarrativet finnes det imidlertid kritiske fortellinger som yter mer eller mindre implisitt motstand, uten å være helt i opposisjon til eller uberørt av masternarrativet. Og også her rommer både masternarrativer og mot-narrativer perspektiver som ikke nødvendigvis utelukker hverandre, men som kan gi rom for både utdypende og utvidende, kritiske og nyanserende perspektiver på den dominerende fortellingen.

I det offentlige ordskiftet, fra og om kriminalomsorgen, finnes det en rekke eksempler på slike nyanserende fortellinger og mot-narrativer. Jeg skal her gi to forholdsvis nye eksempler på dette. Den første teksten er skrevet av fengselsbetjent og fagforeningsrepresentant Farukh Qureshi i Oslo fengsel vinteren 2020. Den andre er hentet fra en Aftenposten-kronikk i desember 2021, skrevet av to kvinner som gjennomfører straffen i Bredtveit fengsel:

Er det liksom greit at kutt på kutt gjør at verdens beste kriminalomsorg, bygd opp gjennom flere tiår, blir ødelagt bit for bit? De aller fleste innsatte i norske fengsler skal en dag bli naboen til noen. Denne noen kan være deg eller meg. Likevel oppleves det som at samfunnet snur det døve øret til om det som skjer bak de høye murene. (Qureshi, 2020)

Soningsinnholdet som skulle lage gode naboer, blir utarmet og forsvinner. Vi som skriver dette, er innsatte ved Bredtveit fengsel. Etter endt soning skal vi ut av fengselsboblen og bli en del av storsamfunnet igjen. Den overgangen kan bli røff. ... Innsatte i landets fengsler møter stadig flere innskrenkninger og kutt i soningsinnholdet, spesielt i rehabiliterende tiltak. ... Engasjerte ansatte med kursing i sentrale temaer for rehabilitering er frustrerte over ikke å få gjort jobben sin slik de ønsker. Mange slutter. ... Alle taper på at det ikke er innhold i soningen. Vi innsatte blir i mindre grad rehabilitert, de ansatte får ikke brukt kompetansen sin slik de ønsker, og samfunnet får færre gode naboer. (Nina og Maiken, 2021)

Begge sitatene tar utgangspunkt i og forholder seg til masternarrativet om kriminalomsorgen som en potensielt aktiv institusjon som skal forebygge ny kriminalitet, fremme rehabilitering og være opptatt av at straffedømte i fengsel en gang skal tilbake i lokalsamfunnet – som noens nabo. Samtidig rommer de også større eller mindre grader av kritikk. En typisk dramaturgi i disse mot-narrativene er dermed at de begynner i en påstand om norsk eksepsjonalisme, gjerne med vekt på

straffens rehabiliterende funksjon og naboperspektivet, for så å peke på strukturer eller elementer som virker truende på eller motvirker dette.⁹

Samfunnsbeskyttelse og rehabilitering – to sider av samme sak?

I disse dominerende narrativene om straffegjennomføring i fengsel blir kriminalomsorgen i grove trekk fremstilt som en institusjon med et todelt oppdrag: samfunnsbeskyttelse og rehabilitering. Både kriminalomsorgen selv (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004; Ekhaugen og Snertingdal, 2021; Kriminalomsorgen, [2012]), Stoltenberg-regjeringen (Justis- og politidepartementet, 2008) og Solberg-regjeringen (Justis- og beredskapsdepartementet, 2014; 2021a) har de siste to tiårene da også eksplisitt beskrevet de fengselsansattes oppdrag på den måten: Samfunnsbeskyttelse og rehabilitering er to sider av samme sak. På kort sikt er samfunnet ment å skulle bli beskyttet gjennom inkapasitering: ved at enkeltpersoner gjennom en domfellelse flyttes fra livet som frie borgere til et liv innenfor fengselsportene. På lang sikt er samfunnet tenkt å bli beskyttet ved at de fengslede settes i stand til å leve lovlydige liv etter endt straffegjennomføring.

Målet for dette rehabiliteringsarbeidet er – i henhold til de sentrale politiske styringsdokumentene de siste to tiårene – å redusere tilbakefallet til ny kriminalitet. Det er dette som påpekes i både Stoltenberg-regjeringens og Solberg-regjeringens kriminalomsorgsmeldinger. Det vektlegges i kriminalomsorgens egne strategidokumenter (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004; Kriminalomsorgsdirektoratet, 2014; 2021a), og det blir betont i de årlige tildelingsbrevene til kriminalomsorgen: Tilbakefall «indikerer om det jobbes godt og riktig med rehabilitering og tilbakeføring», og «om samfunnet får den ønskede effekten i form av at flere går fra straffegjennomføring til en kriminalitetsfri tilværelse i frihet» (Justis- og beredskapsdepartementet, 2020, s. 4; 2021b, s. 4).

Kriminalomsorgen skal kort sagt «sørge for både samfunnsbeskyttelse og rehabilitering», som det står i deres første fagstrategi (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004, s. 4). God kriminalomsorg oppstår ifølge dette perspektivet når de fengslede blir satt i stand til å kunne leve lovlydige liv etter løslatelsen. Og i dette

---

⁹ Andre eksempler er Letvik (2021) og Bjelland (2021).

arbeidet tildeles de fengselsansatte en aktiv rolle i rehabiliteringsarbeidet. Betjentene har i kriminalomsorgens styringsdokumenter vært omtalt som selve ryggraden i rehabiliteringsarbeidet i norske fengsler – altså dem som er ment å være kjernen eller den viktigste aktøren (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning, 2004, s. 8; Fredwall, 2015, s. 159–161). I sin siste kriminalomsorgsmelding fra 2021 tildeler Solberg-regjeringen denne yrkesgruppen «en avgjørende rolle» for innholdsarbeidet i straffegjennomføringen (der rehabilitering og endringsarbeid altså står helt sentralt) (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021a, s. 65). Mens lederen for Kriminalomsorgens høgskole og utdanningscenter omtaler fengselsbetjentene som svært sentrale for å virkeliggjøre visjonen «straff som endrer» (Lægreid, 2021).

Straff som endrer den enkelte domfelte

Så hva innebærer endring i en kriminalomsorgskontekst? I presentasjonen av sin nye virksomhetsstrategi for perioden 2021–2026 knytter Kriminalomsorgsdirektoratet (2021a) visjonen «straff som endrer» til to forhold: til «kriminalomsorgen som organisasjon» og til «rehabilitering av den enkelte domfelte». Det første handler ifølge strategien om at kriminalomsorgen som organisasjon må forandre og utvikle seg – i tråd med behov, krav og forventninger. Det andre innebærer at straffegjennomføringen «kan endre ulike forhold som negativ atferd, handlingsmønstre, holdninger og tankesett» hos de som er domfelt (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021b, s. 9). En slik endring, fortsetter direktoratet, er ment å gi «en positiv konsekvens for den domfelte», noe som forankres i hensynet til både samfunnets sikkerhet og at de skal kunne leve kriminalitetsfrie liv etter løslatelsen. For formålet med all straffegjennomføring, og dermed også de kriminalomsorgsansattes arbeid, er ifølge direktoratet dette: «det skal legges til rette for at domfelte kan gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster.» (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021b, s. 9) En svært lik formulering er også brukt i konkretiseringen av hva kriminalomsorgen angir som sitt samfunnsoppdrag: «Vi skal gjennomføre varetektsfengsling og straffereaksjoner på en måte som er betryggende for samfunnet og som motvirker straffbare handlinger. *Det skal legges til rette for at lovbrutere skal kunne gjøre en innsats for å endre sitt kriminelle handlingsmønster.*» (Kriminalomsorgsdirektoratet, 2021b, s. 7. Min utheving)

På den måten plasserer kriminalomsorgen, så vel i styringsdokumenter som i sin kommunikasjon med ansatte, rehabilitering i kjernen av sin virksomhet. Det er en sentral del av samfunnsoppdrag, visjon og straffegjennomføringens formål. Perspektivet som blir kommunisert, er tydelig fremtidsorientert og samfunnssentrert, samtidig som domfeltes individuelle ansvar tillegges vekt. Det er fremtidsorientert gjennom å rette oppmerksomheten mot nytten praksiser og tiltak under fengselsoppholdet har for tiden etter løslatelsen. Det er samfunnssentrert gjennom at det er de praksiser, tiltak og tilbud som gir målbare effekter, og da først og fremst gjennom at de reduserer konkrete enkeltpersoners tilbakefall til ny kriminalitet, som får betydning. Og det er individbasert gjennom å ansvarliggjøre de domfelte til å ta tak i egne liv, endre verdier, holdninger og opptreden og gjøre noe for å bryte med de handlingsmønstrene som førte til lovbrudd og senere domfellelse.

Det institusjonen ikke ser, blir heller ikke anerkjent

Jeg har så langt i teksten beskrevet to masternarrativer om norsk kriminalomsorg. Det ene vektlegger det eksepsjonelle ved straffegjennomføringen, fengselsbetjentutdanningen og fengselsforholdene. Det andre kommuniserer viktigheten av en slik aktiv og eksepsjonell kriminalomsorg som forebygger ny kriminalitet og bidrar til domfeltes rehabilitering. Din fremtidige nabo kan være en som i dag er i fengsel. Straff skal føre til endring hos de som er domfelt, og god rehabilitering er den beste veien til å beskytte samfunnet mot fremtidig kriminalitet. Vi må skape eller lage gode naboer, er budskapet fra justisministeren.

Noe av det som særpreger slike masternarrativer, er at de også kan virke lukkende eller innsnevrende. Som dominerende fortellinger kan de komme til å skygge for alternative narrativer, forståelser og perspektiver, andre ganger fortie eller innskrenke dem. Dette er det, som jeg skal vise, også grunn til å være oppmerksom på når det gjelder kriminalomsorgens dominerende fortellinger om og tilnærming til rehabilitering. Som påpekt har masternarrativene betydning både som kommunikasjon til og fra ulike aktører om sentrale verdier og holdninger i en bestemt institusjonskontekst, hva som skal anerkjennes og tillegges betydning, og hva det vil si å være et godt medlem innenfor denne gitte konteksten. Slik kan disse dominerende fortellingene også sette avtrykk i hvordan fengselsansatte møter og

jobber med de domfelte, hvordan de domfelte ser seg selv gjennom kriminalomsorgens blikk, og hvordan offentligheten kan komme til å betrakte dømte lovbyggere.

Jeg starter med selve rehabiliteringsbegrepet, der kriminalomsorgens bruk etter min oppfatning fremstår som snevrere enn betydningen både hverdagspråket, faglitteraturen og den politiske diskursen inviterer til.

Søk i norske ordbøker (*Bokmålsordboka*, ordbøkene på ordnett.no og *Det Norske Akademis Ordbok*), *Store norske leksikon*, samt ordboka *Oxford English Dictionary* på termene «rehabilitering» og «rehabilitation» viser hvordan det i dagligtalen kan brukes om både a) gjenoppretting av en persons anseelse, verdighet, omdømme og/eller kvalifikasjoner, b) reintegrering i samfunnet, c) gjenopptatt deltakelse i arbeids- og samfunnsliv, d) gjenoppretting av en persons helse eller hverdagsaktivitet som følge av skade, sykdom, rusmiddelproblemer eller psykisk uhelse, e) moralsk påvirkning, og f) forbedring av evner og ferdigheter. Punktene a–d handler om forhold som involverer personlig og sosial identitet, helsemessige begrensninger og problemer, samt samfunnets ansvar for å motvirke sosialt utenforskap og eksklusjon. Punktene e–f handler først og fremst om forandring i enkeltpersoners kompetanse og moralske opptreden.

En slik hverdagspråklig forståelse og bruk fanger videre opp sentrale dimensjoner i Fergus McNeill og Hannah Grahams forsøk på å konseptualisere rehabilitering (McNeill og Graham, 2019). De to kriminologene trekker her veksler på både empirisk-informerte studier og rettsfilosofiske perspektiver, og de identifiserer fire former for rehabilitering som vever seg inn i hverandre og som også er relevante for å analysere den norske straffegjennomføringskonteksten.

Den første formen for rehabilitering kaller McNeill og Graham for personlig rehabilitering («personal rehabilitation»)¹⁰. Dette omfatter ethvert forsøk som blir gjort for å endre, forbedre eller utvikle en person som har begått et lovbrudd. Det inkluderer både arbeid for å utvikle nye holdninger, ferdigheter og evner, og det rommer innsatser for å løse personlige begrensninger og/eller problemer. Det finnes

---

¹⁰ McNeill har utviklet typologien gjennom flere artikler, blant annet McNeill (2012; 2014), Burke, Collett og McNeill (2018) og McNeill og Graham (2019). I versjonene fra 2012 og 2014 bruker han betegnelsen «psychological rehabilitation» om det han senere kaller for «personal rehabilitation». For en begrunnelse for endringen, se McNeill (2014).

en rekke eksempler på slike personlige rehabiliteringspraksiser og tiltak i norske fengsler. Det kan være kunnskapsbasert påvirkningsarbeid (som programvirksomhet) eller hjelpe- og behandlingstilbud for domfelte med rusmiddelproblemer. Det kan være hjelpe- og behandlingstilbud for å styrke og bedre domfeltes psykiske og/eller somatiske helse. Det kan være påvirknings- og motivasjonsarbeid gjennom arbeidstrening, skole, kulturtilbud og fritidsaktiviteter under straffegjennomføringen. Eller det kan være påvirknings- og motivasjonsarbeid gjennom formelle møter (som kontaktbetjentarbeid), under uformelle samtaler eller gjennom ansattes væremåte og rolleopptreden. Det er en slik tilnærming til rehabilitering som vektlegges i kriminalomsorgens virksomhetsstrategi og som også behandles bredt i de fire kriminalomsorgsmeldingene som er publisert de siste tjuefem årene (Justis- og politidepartementet, 1998; 2008; Justis- og beredskapsdepartementet, 2014; 2021a). Målet her er først og fremst at den personlige rehabiliteringen skal føre til at de domfelte endrer, forbedrer eller utvikler seg slik at de kan leve fremtidig lovlydige liv.

Personlig rehabilitering kan imidlertid også – fortsatt i henhold til McNeill og Grahams definisjon, men uten at det i så stor grad relateres til nyttehensyn og domfeltes fremtidige lovlydighet – omfatte det som Justis- og politidepartementet (2004, s. 79) i forarbeidene til straffeloven ser som et indre og personlig oppgjør. «Straffens forbedrende virkning», heter det i straffelovsproposisjonen, «oppstår når gjerningspersonene tar inn over seg den bebreidelse som ligger i straffen, og 'skjønner' at (og hvorfor) handlingen var gal». En slik mulighet for oppgjør, skyld- og selverkjennelse som straffens forbedrende virkning i forarbeidene til straffeloven også legger vekt på, ligger tett opp til det straffesynet som i særlig grad Paul Leer-Salvesen (1991; 2002) har tatt til orde for i norsk sammenheng. Straff er ifølge Leer-Salvesen en mulighet for oppgjør for det skyldige mennesket. Straffeskyld og eksistensiell skyld plasseres slik i tett forbindelse med hverandre. For en god rettsstat skal også komme gjerningspersonene i møte og gi dem muligheter for erkjennelse og oppgjør, som han skriver i sitt bidrag i denne antologien (se s. 175-201).

Den andre formen for rehabilitering McNeill og Graham løfter frem, er juridisk eller rettslig rehabilitering («judicial or legal rehabilitation»). Med dette menes

praksiser og prosesser som bidrar til at tidligere domfelte kan leve i samfunnet som medborgere med rettigheter og plikter, og der de formelle stigma som straffedommen kan representere, er blitt fjernet eller satt til side etter endt straffegjennomføring. Et slikt perspektiv vektlegger dermed når, hvordan og i hvilken grad en person som har begått et lovbrudd, møter juridiske eller rettslige barrierer som kan vanskeliggjøre reintegreringen i samfunnet. Burke, Collett og McNeill (2018) betoner at ansvaret for å ivareta en slik form for rehabilitering i stor grad hviler på politi, påtalemyndighet og domstoler, men i norsk kriminalomsorg – der de domfelte i utgangspunktet ikke skal miste andre borgerrettigheter enn friheten (Justis- og beredskapsdepartementet, 2021a, s. 14) – er opprettholdelsen og ivaretagelsen av disse rettighetene også mulig å se på som en del av den juridiske og rettslige rehabiliteringen.

Den tredje formen for rehabilitering kaller McNeill og Graham for «moralsk rehabilitering» («moral rehabilitation»)¹¹. Blikket er her rettet mot konflikten som oppstod mellom gjerningsperson, offer og/eller samfunn etter et lovbrudd. Verken personlig rehabilitering eller juridisk/rettslig rehabilitering bidrar ifølge McNeill og Graham i vesentlig grad til at partene for konflikten – offeret, offerets nærmeste, gjerningsperson og noen ganger samfunnet – forstår straffen som et moralsk oppgjør. Dette kan føre til at forholdet mellom de berørte partene forblir ureparert, og det kan vanskeliggjøre den sosiale reintegreringen. Også dette perspektivet er vektlagt i lovverk og i politiske styringsdokumenter, der det for kriminalomsorgens del først og fremst knyttes til former for *restorative justice* (gjenopprettende prosess) (Justis- og politidepartementet, 2008; Justis- og beredskapsdepartementet, 2021a).¹²

Den siste av de fire formene for rehabilitering McNeill og Graham identifiserer, er sosial rehabilitering («social rehabilitation»). Oppmerksomheten blir her rettet mot tiltak og prosesser som bidrar til at de som har vært straffedømt, skal møte og erfare sosial anerkjennelse og aksept etter straffegjennomføringen. I dette vektlegges

---

¹¹ Siden moralske aspekter også er tydelig fremme i de andre identifiserte rehabiliteringsformene til McNeill og Graham, er det etter mitt syn mer dekkende å omtale dette som «gjenopprettende rehabilitering».

¹² Muligheten for gjenopprettende prosess under straffegjennomføringen har siden 2014 også vært skrevet inn i straffegjennomføringsloven. Det er de lokale konfliktråd som har ansvaret for å tilby gjenopprettende prosess, mens kriminalomsorgens ansvar er å gi god informasjon om tilbudet til de domfelte under straffegjennomføringen. For mer om bruken av dette tilbudet i fengslene, som for tiden er svært lavt, se Mjålands kapittel (s. 265-292).

betydningen familie, venner, arbeidsgivere, kolleger, frivilligheten og sosiale nettverk har for at personer skal kjenne, oppleve og erfare seg sosialt integrert etter løslatelsen, eller – hvis det motsatte er tilfelle – sosialt utestengt. Mange tidligere domfelte erfarer at veien fra innesperring i fengsel til utestenging i samfunnet kan være kort og brutal etter løslatelse. Dette perspektivet er tydelig vektlagt i flere politiske styringsdokumenter, som Solberg-regjeringens tverrdepartementale tilbakeføringsstrategi (Departementene, 2017) og Stoltenberg-regjeringens kriminalomsorgsmelding (Justis- og politidepartementet, 2008, s. 10–11, 22, 173–189).

Både i hverdagspråket, i de politiske betraktningene og gjennom McNeill og Grahams typologi finnes det slik et bredere og mer mangefasettert perspektiv på rehabilitering enn hva kriminalomsorgen selv legger opp til i sine styringsdokumenter. Her blir jo rehabilitering i all hovedsak satt i sammenheng med endring av den enkelte domfeltes atferd, verdier, holdninger, ferdigheter og handlingsmønstre, og med den betydningen de kriminalomsorgsansatte har for at slik endring skal skje. I et slikt perspektiv får utleggelsen av rehabilitering i de to identifiserte masternarrativene også en lukkende og innsnevrende funksjon. For det at oppmerksomheten rettes mot individuelle karaktertrekk og egenskaper ved lovbrøyteren, medfører at rehabilitering i betydelig grad kommuniseres som noe *som foregår med og inni den fengslede selv*. I dette ligger det en fare for at fengselsansatte oppmuntres til å rette det profesjonelle blikket mot feil, mangler og tilkortkommenheter hos den enkelte straffedømte, mens andre og gjerne mindre målbare forhold (som muligheten for at straffegjennomføringen kan føre til forsoning og til oppgjør med handlingene man gjorde) blir oversett, underkommunisert eller lagt til side.¹³

I denne oppmerksomheten mot feil, mangler og tilkortkommenheter hos de domfelte ligger det også et annet problem. For i de to masternarrativene jeg har identifisert i dette kapitlet, fremstilles de fengslede som potensielle eller mer eller mindre sannsynlige kandidater til å begå nye lovbrudd. Det er jo nettopp dette som er kjernen i den moralske appellen til de fengselsansatte: Samfunnet er avhengig av

---

¹³ Se også Kristian Mjålands kapittel (s. 265-292).

at de som profesjonelle legger til rette for eller bidrar til forandring av de straffedømtes atferd, verdier, holdninger, ferdigheter og handlingsmønstre. Rehabilitering av lovbyggere blir her viktig for samfunnsvernet: for at innbyggerne i Norge skal kunne leve trygt og sikkert. Og slik posisjoneres også de straffedømte generelt som noen man i utgangspunktet *ikke* kan stole på – verken under straffegjennomføringen eller etter løslatelsen. De er tvert om mulige farer og trusler for samfunnets trygghet og sikkerhet, vel og merke hvis ikke de fengselsansatte bidrar eller tilrettelegger for endring. En slik kommunikasjon kan dermed være med på å befeste, legitimere eller forsterke et bilde av de fengslede som fremmede og annerledes, farlige, truende og samfunnsfiendtlige.¹⁴ Det kan igjen påvirke de kriminalomsorgsansattes syn på de som er domfelt. Det kan ha innflytelse på de fengsledes selvbilde og egenoppfatning. Det kan utfordre samhandlingen mellom fengselspersonalet og de domfelte, og det kan vanskeliggjøre den sosiale reintegreringen etter løslatelsen.

Denne oppmerksomheten mot feil, mangler og tilkortkommenheter er etter mitt syn en betydelig utfordring for det profesjonelle arbeidet i kriminalomsorgen. Forfatteren Jan Grue (2019) er inne på en viktig dimensjon her når han – rett nok om en annen kontekst enn fengsel og straffesystemet – skriver: «Det er vanskelig å bli et menneske under institusjonens blikk, for det institusjonen ikke ser, blir heller ikke anerkjent.» Det samme er Marianne Walderhaug (2019, s. 262), som jobber som filosof i Bjørgvin fengsel, når hun beskriver hvordan kriminalomsorgen altfor lett møter de fengslede «som kriminelle personer som skiller seg fra andre samfunnsborgere». I stedet for «å stoppe opp og spørre hvem han eller hun er», blir de domfelte etter hennes oppfatning i for stor grad «ansett for å være individer som må administreres, kontrolleres og rehabiliteres». Slik blir de plassert i kategorier eller grupper – som rusmiddelavhengige og voldsmenn, som sedelighetsforbrytere eller gjengangere. Og slik kan det institusjonelle blikket gjerne oppfattes som

---

¹⁴ Se lignende perspektiver hos Jacobsen (2017). Her diskuterer han blant annet den tendensen han ser innenfor strafferetten til «å tenke og uttrykke seg om kriminelle, særleg valds-, seksual- og narkotikalovbrytarar og ikkje minst residivistar innan desse felte ... som samfunnsfiendar og liknande» (Jacobsen, 2017, s. 138). Et sentralt poeng hos Jacobsen er at dette kan utfordre den klassiske forestillingen innenfor strafferetten om at vi som rettssubjekter er frie og ansvarlige individer, «det vil seie nokon ein grunnleggande sett kan ha forventingar til og dermed òg kunne stole på».

innsnevrende også av de fengslede selv. «Den engasjerte, menende, aktive, attraktive, flersidige og omsorgsfulle far, mor, sønn, bror, søster, venn og samfunnsborger, som kan være syk eller frisk, unormal eller normal, farlig eller ufarlig, ansvarlig eller uansvarlig, blir ikke sett, eller blir oversett i det inntatte fokuset», skriver Walderhaug (2019, s. 262).

For fengselet ser og vektlegger. Og det kriminalomsorgen som institusjon ikke tildeler betydning eller legger merke til, blir ofte heller ikke anerkjent under fengselsoppholdet.

Å fremme muligheter

Dette leder meg over til siste del av kapitlet. I norsk kriminalomsorg skal fengselet – også høysikkerhetsavdelingene – være arena for mest mulig normale livsrammer. Det såkalte rettighetsprinsippet i kriminalomsorgen innebærer at fengselsstraff medfører frihetsberøvelse, ikke tap av andre borgerrettigheter, mens normalitetsprinsippet fordrer at kriminalomsorgen skal skape en hverdag for de fengslede som er mest mulig i samsvar med tilværelsen i det norske samfunnet utenfor murene. Dette skal ifølge både storting og departement ikke bare være et ideal, men også noe som preger straffegjennomføringen i praksis (Justis- og politidepartementet, 2008; Justiskomiteen, 2009; Justis- og beredskapsdepartementet, 2014). Slik markeres det at de domfelte under straffegjennomføringen fremdeles skal bli møtt og anerkjent som medborgere; både rettighetsprinsippet og normalitetsprinsippet underbygger at de som er fengslet, skal ha livsrammer og borgerrettigheter «som i videst mulig omfang skal være normale, dvs. svarende til de livsrammer og borgerrettigheter, som mennesker har i det frie samfund», som den danske juristen og kriminalomsorgslederen Hans Jørgen Engbo (2019, s. 214) har formulert det.

Dette er en viktig etisk forsvarslinje for profesjonelt arbeid og rehabiliterende innsatser i kriminalomsorgen. Ikke minst er det viktig med tanke på den lange tradisjonen av moralpåvirkning og sterk-paternalisme (se forklaring av ordet litt senere i avsnittet) som har preget fengselsansattes arbeid siden de første moderne fengslene kom i Skandinavia på 1800-tallet (Smith, 2003; Fredwall, 2015; Hammerlin, 2021). Gjennom en tydelig artikulert intensjon om å påvirke domfeltes

atferd, tanker og selvforståelse, har ulike profesjoner til ulike tider hatt sentrale roller i dette endringsarbeidet i fengsel. Fengselsansattes opptreden kan her forstås som sterk-paternalistisk – i tråd med Tom Beauchamp og James Childress' (2019) etablerte definisjon – hvis den innebærer at beslutningskompetente, fengslede personers preferanser eller handlinger blir diskvalifisert eller innskrenket fordi de profesjonelle henviser til eller mener å vite hva domfelte best er tjent med. En slik mulighet for sterk-paternalistisk opptreden er til stede i mye profesjonelt arbeid. Og den er ikke minst aktuell innenfor en nåtidig kriminalomsorg som tar mål av seg å føre til endring av de domfeltes atferd; som kan omtale et helt kull med nyutdannede fengselsbetjenter som «endringsagenter»;¹⁵ som leter etter søkere til betjentutdanningen som har «en oppdragende rolle i forhold til de innsatte»;¹⁶ som får i oppdrag av nåværende justisminister Mehl å lage eller skape gode naboer ut av de som er fengslet; og som blir vurdert og målt etter hvor mange tidligere domfelte personer som lever lovlydige liv etter løslatelsen.

Innenfor en kultur hvor det kommuniseres en slik endringsorientert praksis, skapes det lettere grobunn for en vi-dem-mentalitet, en måte å møte voksne, beslutningskompetente mennesker på der det er et «vi» (fengselsansatte) som vet bedre enn «den andre» (de som er fengslet) hvordan disse siste helst burde opptre eller leve livene sine.

Dette er problematisk av flere grunner.

Det er moralsk problematisk hvis man ser det ut fra de prinsipper ulike regjeringer og Stortinget de siste femten årene har lagt til grunn for straffegjennomføring i norsk kriminalomsorg (Justis- og politidepartementet, 2008; Justiskomiteen, 2009; Justis- og beredskapsdepartementet, 2014). Her poengteres det nettopp – tydelig informert av deontologisk moralfilosofi – at den som er domfelt og i fengsel, ikke skal oppleve å være et objekt for hva myndighetene eller fengselsansatte mener er til det beste for ham eller henne. Og det vektlegges at «respekten for individet» innebærer å akseptere at de domfelte velger en livsstil som de ansatte selv ikke ville ha valgt. Profesjonsetiker Per Nortvedt (2008, s. 256) går

---

¹⁵ Som det stod på Fengselsskolens Facebook-side samme dag som aspirantkullet 2015–2016 fikk sine vitnemål: «Vi ønsker våre 'endringsagenter' lykke til med pliktjenesten og videre tjeneste i kriminalomsorgen.» (Fengselsskolen (KRUS), 2016)

¹⁶ Se intervjuer med medlemmene i kriminalomsorgens aspirantnemnd (Fredwall, 2015, s. 220–221).

inn til kjernen av dette når han påpeker at «å innta en holdning som sier at ‘de vet bedre enn deg hva som er ditt eget beste’ overfor personer som selv kan ta kompetente valg, er vanskelig å forene med prinsippet om respekt for personen selv og hans eller hennes integritet».

Det er også moralsk problematisk siden det har potensial til å bryte med normalitets- og rettighetsprinsippet og fordi det slik ligger tett opp til hva Engbo (2018, s. 280) omtaler som «statsformynderi med totalitære undertoner». For den makten som fengslene har til å utøve, påpeker han, er «knyttet til selve den fysiske gjennomførelse af frihedsberøvelsen» – og kun den. Enhver maktanvendelse som dermed blir utøvd «med andre formål end gjennomførelse af frihedsberøvelsen (med tilhørende opretholdelse af orden og disiplin), må derfor anses for illegitim, bortset fra sådanne former for magtanvendelse, som offentlige myndigheder har hjemmel til at udøve over for alle samfundsborgere» (Engbo, 2018, s. 280–281).

Engbos viktige poeng er at det i et demokratisk samfunn er problematisk hvis fengselsansatte ser det som sin oppgave å endre mennesker som gjennomfører tidsbestemt fengselsstraff. Kriminalomsorgens rehabiliterende oppdrag bør være å fremme muligheter. Å hjelpe, å støtte opp om og å legge til rette for at de fengslede kan finne sine unike måter å leve verdige, tilfredsstillende og medvirkende liv sammen med andre på. Det betyr dermed på ingen måte at det ikke skal være et rikt og godt innhold og tilbud i straffegjennomføringen. Slik det naturlig nok heller ikke betyr at de fengselsansatte bør forholde seg passive til de fengsledes livssituasjon eller ve og vel. Men det er en viktig forskjell på en fengselsansatt som jobber ut fra spørsmål som «hva kan jeg påvirke *deg* med?»¹⁷ eller «hvordan kan jeg lage en god nabo ut av *deg*?», og en kriminalomsorg som er opptatt av å fremme muligheter for de som er fengslet.

Den første tilnærmingen setter fremtidig lovlidighet og samfunnsnytte som viktigere verdier enn de fengsledes selvbestemmelsesmakt, og den legger primært til rette for individuelle løsninger på sammensatte samfunnsproblemer. Den andre tilnærmingen leter etter de muligheter som er tilgjengelig for hver enkelt domfelt: Den er opptatt av at sosiale, politiske, familiemessige og økonomiske betingelser kan

---

¹⁷ For mer om en slik tolkning av betjentrollen, se: Fredwall (2015, s. 304–329, 379–381).

forhindre mennesker i å leve verdige og meningsfulle liv etter løslatelsen. Og den støtter det moralfilosofen Martha Nussbaum (2011) i sin rettferdighetsteori omtaler som utviklingen av kapabiliteter – slik som å ha mulighet til utdanning, ha ressurser til å forbedre den fysiske og/eller psykiske helsen, ha et sosialt grunnlag for selvrespekt og ikke-ydmykelse, og ha mulighet til å inngå i meningsfulle og gjensidig anerkjennende relasjoner til andre, for å nevne noe. Oppmerksomheten blir slik rettet mot å gi enkeltmennesker anledning til å leve menneskeverdige liv – for seg selv og i relasjon til andre – etter et lovbrudd. Ikke ved å sette de domfeltes selvbestemmelse og valgmuligheter til side. Men ved å fremme muligheter, og med en åpenhet for at det finnes ulike måter å leve slike verdige og meningsfulle liv på.

Referanser

- Adams, W.L. (2010) Norway Builds the World's Most Humane Prison, *Time*. Tilgjengelig fra: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1986002,00.html>.
- Andrews, M. (2002) Counter-narratives and the power to oppose, *Narrative Inquiry*, 12(1), s. 1–6. <https://doi.org/https://doi.org/10.1075/ni.12.1.02and>
- Arbeiderpartiet og Senterpartiet (2021) *Hurdalsplattformen: For en regjering utgått fra Arbeiderpartiet og Senterpartiet: 2021–2025*. Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/hurdalsplattformen/id2877252/>.
- Beauchamp, T.L. og Childress, J.F. (2019) *Principles of biomedical ethics*. 8th. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Bjelland, R. (2021) Ferdig sonet? *Krigsropet*, 24. august. Tilgjengelig fra: <https://frelsesarmeen.no/krigsropet/ferdig-sonet>
- Borgen, K.I. (2014) Fengslet med venteliste og vakker utsikt, *Telemarksavisa*, 3. juli, s. 6–7.
- Burke, L., Collett, S. og McNeill, F. (2018) *Reimagining rehabilitation: Beyond the individual*. Routledge.
- Departementene (2017) *Redusert tilbakefall til ny kriminalitet: Nasjonal strategi for samordnet tilbakeføring etter gjennomført straff 2017–2021*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Ekhaugen, E.M. og Snertingdal, M.I. (2021) Skikkethet i fengselsbetjentutdanningen, i Snertingdal, M.I. og Nymo, K. (red.) *Jeg skal bli fengselsbetjent*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 143–156.

- Engbo, H.J. (2018) Totalisme, totalitarisme og demokrati i nordiske fængsler, *Nordisk tidsskrift for kriminalvidenskab*, 105(3), s. 268–287.
<https://doi.org/https://doi.org/10.7146/ntfk.v105i3.120566>
- Engbo, H.J. (2019) Normalisering og isolation, i Rua, M. og Smith, P.S. (red.) *Isolasjon: Et fengsel i fengselet*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, s. 211–250.
- Fengselsskolen (KRUS) (2016, 29. november) Gratulerer til fengselsbetjentutdanningens kull 2015–2016 som i dag fikk vitnemål og distinksjoner som bevis på at de nå er fengselsbetjenter! Vi ønsker våre 'endringsagenter' lykke til med plikttjenesten og videre tjeneste i kriminalomsorgen. [Skjermdump av statusoppdatering].
 Facebook.
- Fidjestad, L.R. (2020) Et enormt framsteg og løft for kriminalomsorgen, *Fædrelandsvennen*, 30. juni, s. 3. Tilgjengelig fra:
<https://www.aftenposten.no/norge/i/QuQEBP/justisministeren-aapnet-nye-agder-fengsel-dette-er-et-enormt-fremste>.
- Finstad, N.L. (2022) Isolasjon i fengsel, i Gravdal, L.G. (red.) *Ekko: NRK P2*. Tilgjengelig fra:
<https://radio.nrk.no/serie/ekko/sesong/202201/MDFP02001222>.
- Fredwall, T.E. (2015) *Murer og moral: En bok om straff, verdier og fengselsbetjenter*. Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Gentleman, A. (2012) Inside Halden, the most humane prison in the world, *The Guardian*, 18. mai. Tilgjengelig fra:
<https://www.theguardian.com/society/2012/may/18/halden-most-humane-prison-in-world>.
- Grue, J. (2019) *Jeg lever et liv som ligner deres: En levnetsbeskrivelse*. 2. utg. Oslo: Gyldendal.
- Halvorsen, B.E.H. (2021) Emilie Enger Mehl: – Jeg så noe fint i alt Alvoret, *Aftenposten*, 22. oktober. Tilgjengelig fra:
<https://www.aftenposten.no/amagasinet/i/rEm6MK/emilie-enger-mehl-jeg-saa-noe-fint-i-alt-alvoret>.
- Hammerlin, Y. (2021) *Hard mot de harde, myk mot de myke: Norsk kriminalomsorg i anstalt*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Henley, P. (2012) Crime and punishment, Norwegian style, *BBC News*.
- Ingebrigtsen, J.R. (2021) Emilie Enger Mehl: – Det er brutalt, grusomt, *VG*, 21. oktober. Tilgjengelig fra: <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/Eazzdj/emilie-enger-mehl-det-er-brutalt-grusomt>.
- Jacobsen, J. (2017) Utsyn over utviklingstrekk i det strafferettslege reaksjonssystemet, *Kritisk juss*, 43(3), s. 118–144.

- Johansen, F.M.T. (2015) «Hva betyr nye fengsler mer enn flere plasser?», *NFF-Magasinet*, 3. mars.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2014) *Meld. St. 12 (2014–2015): Utviklingsplan for kapasitet i kriminalomsorgen*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2020) *Tildelingsbrev 2020: Kriminalomsorgsdirektoratet*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2021a) *Meld. St. 39 (2020 –2021): Melding til Stortinget: Kriminalomsorgsmeldingen – fremtidens kriminalomsorg og straffegjennomføring*. Oslo: Departementenes sikkerhets- og serviceorganisasjon.
- Justis- og beredskapsdepartementet (2021b) *Tildelingsbrev 2021: Kriminalomsorgsdirektoratet*. Oslo: Justis- og beredskapsdepartementet.
- Justis- og politidepartementet (1998) *St. meld. nr. 27 (1997–1998): Om kriminalomsorgen*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Justis- og politidepartementet (2004) *Ot.prp. nr. 90 (2003–2004): Om lov om straff (straffeloven)*. Oslo: Justis- og politidepartementet.
- Justis- og politidepartementet (2008) *St.meld. nr. 37 (2007–2008): Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: Departementenes servicesenter.
- Justiskomiteen (2009) *Innst. S. nr. 169 (2008–2009): Innstilling frå justiskomiteen om straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Oslo: Stortinget.
- Kirby, E.J. (2019) How Norway turns criminals into good neighbours, *BBC*, 7. juli. Tilgjengelig fra: <https://www.bbc.com/news/stories-48885846>.
- Kriminalomsorgen ([2012]) *Med ansvar for et tryggere samfunn*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningssenter.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2004) *Strategi for faglig virksomhet i kriminalomsorgen 2004–2007*. Oslo: KSF.
- Kriminalomsorgens utdanningssenter (2014) *Verdens beste fengselsbetjenter, Ta utdanning: Magasin for Norges største utdanningssenter*.
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2014) *Virksomhetsstrategi 2014–2018*. Kriminalomsorgsdirektoratet.
- Kriminalomsorgsdirektoratet (2021a) *Virksomhetsstrategi for kriminalomsorgen 2021–2026*. Tilgjengelig fra: <https://www.kriminalomsorgen.no/virksomhetsstrategi.549866.no.html>.

- Kriminalomsorgsdirektoratet (2021b) *Virksomhetsstrategi for kriminalomsorgen 2021–2026*. Tilgjengelig fra: https://www.kriminalomsorgen.no/getfile.php/4809326.823.mbtqwblbkpljqk/K_DI_strategibrosjyre+2021-2026_FERDIG.pdf.
- Leer-Salvesen, P. (1991) *Menneske og straff: En refleksjon om skyld og straff som et bidrag til arbeidet med straffens etikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Leer-Salvesen, P. (2002) *Min skyld*. [Oslo]: Verbum.
- Letvik, T. (2021) Har som mål å rehabilitere – men nå må han bruke sparekniven. *Juristen*, 29. september. Tilgjengelig fra: <https://juristen.no/nyheter/2021/09/har-som-m%C3%A5l-%C3%A5-rehabiliterer-%E2%80%93-men-n%C3%A5-m%C3%A5-han-bruke-sparekniven%C2%A0>
- Lohne, J.-L. (2020) Kuttet silkebånd – og soningskøene: Justisministeren åpnet nytt fengsel, *VG*, 30. juni, s. 8.
- Læg Reid, K.V. (2021) Forord fra direktøren på KRUS, i Snertingdal, M.I. og Nymo, K. (red.) *Jeg skal bli fengselsbetjent*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 5–6.
- Martinsen, J.R. (2020) Tilbakeviser alle påstander, *Fædrelandsvennen*, 16. oktober, s. 6.
- McLean, K.C. og Syed, M. (2015) Personal, master, and alternative narratives: An integrative framework for understanding identity development in context, *Human Development*, 58(6), s. 318–349.
- McNeill, F. (2012) Four forms of ‘offender’ rehabilitation: Towards an interdisciplinary perspective, *Legal and Criminological Psychology*, 17(1), s. 18–36.
- McNeill, F. (2014) Punishment as rehabilitation, i Bruinsma, G. og Weisburd, D. (red.) *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice* New York: Springer, s. 4195–4206.
- McNeill, F. og Graham, H. (2019) Conceptualizing rehabilitation: Four forms, two models, one process, and a plethora of challenges, i Ugwu-dike, P., et al. (red.) *The Routledge Companion to Rehabilitative Work in Criminal Justice*. Routledge, s. 10–19.
- Nina og Maiken (2021) Kriminalomsorgen er bare sorgen, *Aftenposten*, 5. desember, s. 22–23.
- Nortvedt, P. (2008) Profesjon og paternalisme, i Molander, A. og Terum, L.I. (red.) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget, s. 251–260.
- Nussbaum, M.C. (2011) *Creating capabilities: The human development approach*. Cambridge: The Belknap Press.
- Qureshi, F. (2020) Kriminalomsorg - Vi gjør så godt vi kan, men det er ikke nok, *Dagbladet*, 9. jan., s. 32–33.

- Rasmussen, S.M. (2018) Fengsel- og friomsorgens nye forbundsleder er utålmodig: Han vil møte både justisministeren og medlemmene, *FriFagbevegelse.no*. Tilgjengelig fra: <https://frifagbevegelse.no/loaktuelt/fengsel-og-friomsorgens-nye-forbundsleder-er-utalmodig-han-vil-mote-bade-justisministeren-og-medlemmene-6.183.581354.5b25c0abcb>.
- Rokkan, C.S. (2012) Justis- og beredskapsministeren: «Vi har verdens beste kriminalomsorg», *Aktuelt for kriminalomsorgen*, s. 14.
- Smith, P.S. (2003) *Moralske hospitaler: Det moderne fængselsvæsens gennembrud 1770–1870*. København: Forum.
- Stortinget (2019a) *Stortingstidende: Referat fra møter i Stortinget*. Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/referater/stortinget/2018-2019/refs-201819-12-17.pdf>.
- Stortinget (2019b) *Stortingstidende: Referat fra møter i Stortinget: Nr. 32 · 12. desember: Sesjonen 2019–2020*. Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/referater/stortinget/2019-2020/refs-201920-12-12.pdf>.
- Stortinget (2020) *Stortingstidende: Referat fra møter i Stortinget*. Tilgjengelig fra: <https://www.stortinget.no/globalassets/pdf/referater/stortinget/2019-2020/refs-201920-03-04.pdf>.
- Sutter, J.D. (2012) Welcome to the world's nicest prison, *CNN*. Tilgjengelig fra: <https://edition.cnn.com/2012/05/24/world/europe/norway-prison-bastoy-nicest/index.html>.
- Viggen, E.D. (2021) Støre om kriminalomsorgen: – Vi har en vei å gå, *FriFagbevegelse*, 24. november. Tilgjengelig fra: <https://frifagbevegelse.no/kartellkonferansen-2021/store-om-kriminalomsorgen--vi-har-en-vei-a-ga-6.158.834660.c708f5388d>.
- Walderhaug, M.F. (2019) Tilstedeværende likeverd i møte med den innsatte, i Westrheim, K.G. og Eide, H.M.K. (red.) *Kunnskapsbasert straffegjennomføring i kriminalomsorgen i Norge*. Bergen: Fagbokforlaget, s. 261–277.
- Aasebø, T.S. (2021) Fortellinger om gutters krise, jenters fremgang og skolens utfordringer med sosiale ulikheter, *Nordisk tidsskrift for pedagogikk og kritikk*, 7. <https://doi.org/10.23865/ntpk.v7.2178>